

Izomova Malika Sherjonovna*o'qituvchi**Alfraganus Universiteti*malikaizomova238@gmail.com<https://orcid.org/0009-0004-2058-3685>

EMOTSIONALLIKNI FRAZEOLOGIK SATHDA IFODALANISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lgan emotsionallik tushunchasining mohiyati va uning frazeologik birliklar tizimida namoyon bo'lish xususiyatlari tadqiq etilgan. Til va hissiyot bir-biri bilan chambarchas bog'liq voqelik bo'lganligi sababli, emosiyalarning nutqda ifodalanish mexanizmlarini o'rganish psixologiya, falsafa, sosiologiya va tilshunoslik kabi bir qator fanlar doirasida dolzarbligicha qolmoqda. Maqolada emotsionallik va hissiyot tushunchalarining o'zaro nisbati, ularning fanlararo talqinlari qiyosiy tahlil qilingan hamda E. G'oziyev, A. Hojiyev, U. Rashidova, Sh. Safarov, Q. Musaev kabi olimlarning ushbu masalaga oid ilmiy qarashlari umumlashtirilgan. Tadqiqotning nazariy asosini frazeologik birliklarning nutqda obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni kuchaytiruvchi muhim til vositasi sifatidagi vazifasi tashkil etadi. Ishda o'zbek tili frazeologik lug'ati materiallari asosida emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar tanlab olinib tahlil qilingan, ular ijobiy (quvonch, shodlik, hayrat) va salbiy (g'azab, qayg'u, iztirob) semantik guruhlarga ajratilgan hamda har bir guruh alohida jadvallarda tizimli tarzda aks ettirilgan. Shuningdek, U. Rashidova ilgari surgan emotivlikning uchta asosiy funksiyasi – baholash, emosionallik va ekspressivlik – konkret frazeologik misollar asosida izohlab berilgan, xususan, fonetik, leksik va grammatik o'zgarishlarning ekspressivlik darajasiga ta'siri ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot davomida tavsiflash, kuzatish, kontekstual tahlil, komponentli tahlil hamda statistik-tasniflash metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning katta qismi insonning ichki dunyosini, ruhiy holatini va hissiy kechinmalarini obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi, bu esa ularni nutqda emotsional-ekspressivlikni ta'minlovchi eng muhim til vositalaridan biriga aylantiradi. Maqolada, shuningdek, emotsional frazeologizmlarning tarjima jarayonidagi ahamiyati ham qisqacha yoritilgan. Tadqiqot natijalari frazeologiya, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik sohalarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, oliy ta'lim muassasalarida tilshunoslik, uslubiyat va tarjimashunoslik fanlaridan dars berishda, shuningdek, izohli va frazeologik lug'atlar tuzishda amaliy manba sifatida foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: emotsionallik, frazeologik birlik, emotsiya, tushuncha, konsept, til, nuq, salbiy, ijobiy, konnotatsiya

FEATURES OF EXPRESSING EMOTIONALITY AT THE PHRASEOLOGICAL LEVEL

Abstract. This article examines the essence of the concept of emotionality – one of the topical directions in modern linguistics – and the features of its manifestation within the system of phraseological units. Since language and emotion constitute a closely interconnected reality, the study of the mechanisms of expressing emotions in speech remains relevant across a number of disciplines, including psychology, philosophy, sociology, and linguistics. The article provides a comparative analysis of the relationship between the concepts of emotionality and feeling, their interdisciplinary interpretations, and summarizes the scholarly views of researchers such as E. G'oziyev, A. Hojiyev, U. Rashidova, Sh. Safarov, and Q. Musaev on this issue. The theoretical basis of the study lies in the function of phraseological units as an important linguistic means that enhances imagery and emotional-expressiveness in speech. Based on materials from the Uzbek phraseological dictionary, phraseological units expressing emotionality were selected and analyzed; they were divided into positive (joy, delight, surprise) and negative (anger, sorrow, distress) semantic groups, each systematically presented in separate tables. Furthermore, the three main functions of emotivity proposed by U. Rashidova – evaluative, emotional, and expressive – are explained through concrete phraseological examples, specifically demonstrating the influence of phonetic, lexical, and grammatical changes on the degree of expressiveness. The study employed methods of description, observation, contextual analysis, componential analysis, and statistical classification. The findings show that a significant portion of Uzbek phraseological units serve to figuratively express a person's inner world, psychological state, and emotional experiences, making them one of the most important linguistic means of ensuring emotional-expressiveness in speech. The article also briefly addresses the significance of emotional phraseological units in the translation process. The results of the study hold theoretical and practical value for further scholarly research in the fields of phraseology, linguoculturology, and cognitive linguistics, and can also serve as a practical resource for teaching linguistics, stylistics, and translation studies at higher education institutions, as well as for compiling explanatory and phraseological dictionaries.

Keywords: emotionality, phraseological unit, emotion, notion, concept, language, speech, negative, positive, connotation

ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ НА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЕ

Аннотация. В данной статье исследуется сущность понятия эмоциональности – одного из актуальных направлений современного языкознания – и особенности его проявления в системе фразеологических единиц. Поскольку язык и эмоции представляют собой тесно взаимосвязанную реальность, изучение механизмов выражения эмоций в речи остаётся актуальным в рамках целого

ряда наук, таких как психология, философия, социология и языкознание. В статье проведён сопоставительный анализ соотношения понятий эмоциональности и чувства, их междисциплинарных трактовок, а также обобщены научные взгляды таких учёных, как Э. Гозиев, А. Ходжиев, У. Рашидова, Ш. Сафаров, К. Мусаев по данному вопросу. Теоретическую основу исследования составляет функция фразеологических единиц как важного языкового средства, усиливающего образность и эмоционально-экспрессивность речи. В работе на материале узбекского фразеологического словаря отобраны и проанализированы фразеологические единицы, выражающие эмоциональность; они разделены на положительные (радость, ликование, удивление) и отрицательные (гнев, печаль, страдание) семантические группы, каждая из которых систематически отражена в отдельных таблицах. Кроме того, три основные функции эмотивности, выдвинутые У. Рашидовой, – оценочная, эмоциональная и экспрессивная – разъяснены на конкретных фразеологических примерах, в частности показано влияние фонетических, лексических и грамматических изменений на степень экспрессивности. В ходе исследования применялись методы описания, наблюдения, контекстуального анализа, компонентного анализа, а также статистической классификации. Полученные результаты показывают, что значительная часть фразеологических единиц узбекского языка служит образному выражению внутреннего мира человека, его душевного состояния и эмоциональных переживаний, что делает их одним из важнейших языковых средств, обеспечивающих эмоционально-экспрессивность речи. В статье также кратко освещена значимость эмоциональных фразеологизмов в процессе перевода. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для дальнейших научных изысканий в области фразеологии, лингвокультурологии и когнитивной лингвистики, а также могут быть использованы в качестве практического источника при преподавании языкознания, стилистики и переводоведения в высших учебных заведениях, а также при составлении толковых и фразеологических словарей.

Ключевые слова: эмоциональность, фразеологическая единица, эмоция, понятие, концепт, язык, речь, отрицательный, положительный, коннотация

KIRISH

Til va hissiyot o'zaro bog'liq voqelik hisoblanadi. "Ma'lumki, lison - faqatgina insonga in'om etilgan ne'matdir. Shu sababli, lisoniy hodisalar tadqiqi boshqa ijtimoiy hodisalar tadqiqidan tubdan farq

qiladi".¹ Emosiyalarni his etish va namoyon qilish ham shu qatorda insonga in'om etilgan ne'matlardan biridir. Bugungi kunda emosiyalar tadqiqi borasidagi qiziqishning o'sishi kuzatilmoqda. Emosiyalar tadqiqi bilan psixologiya, falsafa, etnologiya, sosiologiya

¹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.15.

va tilshunoslik kabi bir qator bir biridan farqli sohalar shug'ullanmoqda.

O'zbek ruhshunos olimi E. G'oziyev "Hissiyotni" – "borliqqa, turmushga, shaxslararo munosabatga nisbatan shaxsni sub'yektiv kechinmalarining aks ettirilishidir",² deya izoh beradi va psixologiya fanida hissiyot bilan emosiya terminlarini farqlashni tavsiya etadi. "Masalan, ranglarning o'zgarishi, yuzlarning tabassumlanishi, lablarning titrashi, ko'zlarning yarqirashi, kulgu, yig'i, g'amginlik, ikkilanish, sarosimalik va boshqalar emosiyaning ifodasidir" deya ta'kidlab, "vatanparvarlik, javobgarlik, mas'uliyat, vijdon, mehr-oqibat, sevgi-muhabbat singari yuksak hislatlarni ...emosiya sifatida talqin qilish oddiy safsataga aylanib qolgan bo'lar edi" deb ta'kidlaydi.

O'zbek tilidagi tilshunoslik terminlarining izohli lug'atida emosional gap, uning turlari va emosional leksikaga oid ma'lumot keltirilgan. *"Emosional leksika. So'zlovchining his-tuyg'ularini ifodalash xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar; emosional bo'yoqdor so'zlar. Masalan, jilmaymoq, chehra, tabassum, o'ktam, do'ndirmoq so'zlari ijobiy bo'yoqdor; ustomon, ityaloq, mechkay, imonsiz so'zlari salbiy bo'yoqdor so'zlar. Emosional nutq. Turli emosiyalarni ifodalash xususiyatiga ega bo'lgan nutq. Emosional gap. Qiyos. Intellektual nutq. Emosional so'roq gap. Mavjud bir fakt*

haqida so'roq bilan birga emosional munosabat ifodalovchi gaplar: Nima qiladi gapni cho'zib? — ensasi qotib o'yladi Sherzod (O'. Xoshimov). "Voy o'lmasam, qanaqa kishisiz o'zi?" (Shuhrat). Emosional undov. So'zlovchiniig his-tuyg'ularini (xursandlik, qo'rquv, g'azab, jirkanish va hkz.) ifodalovchi undov. Masalan, oh, voy, ey, attang, bay-bay-bay va b³. Emosional atamasining mazmuni sintaktik, leksik jihatdan yoritilgan bo'lib, emotivga esa ta'rif keltirilmagan.

O'zbek tilida frazeologik birliklarning katta qismi insonning faoliyati, ruhiy holati, hissiy kechinmalari va aqliy imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ma'lumki, leksik birliklar asosan voqea-hodisa va jarayonlarning nomini bildirsa, frazeologizmlar ko'proq insonning ichki dunyosini - qayg'u, quvonch, hayajon, sevgi-muhabbat, baxt kabi hissiy holatlarni, shuningdek, shaxsning sifat va xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Shu bois frazeologik birliklar nutqda obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni kuchaytiruvchi muhim til vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Aslida, frazeologizmlar insonning turli psixik holatlari, ichki kechinmalari hamda atrofdagi voqea-hodisalarga bo'lgan munosabatini ifodalash ehtiyojidan kelib chiqqan holda yuzaga kelgan. Ular orqali nutq yanada ta'sirchan, jonli va ifodali tus oladi.

² Ғозиев Э. Умумий психология. «Университет» нашриёти, Т: - 2002. – Б. 176- 177

³ Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. УзР.ФА, "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", Тошкент, 2002. – Б. 133.

Emotsionallikni frazeologik birliklarda ifodalanishi borasida U.Rashidova o'zining tadqiqot ishida bir qator fikr va xulosalarini berib o'tgan. Olimaning fikricha, "emotivlikning uchta funksiyasi mavjud bo'lib, ular quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) Baholash vazifasi. Baho funksiyali iboralar yordamida muallifning obrazlarga, asar voqeligiga, personajlarning bir-biriga ijobiy yoki salbiy munosabati ifodalangani (Juda bo'ladi-da! Shunday qo'li gul ustalarimiz bor, boplab tashlaydi; 2) Emosionallik vazifasi. O'zbek tili frazeologik tizimida iboralarning katta guruhi so'zlovchining shodligi, g'azabi, nafrati, o'kinchi, qo'rquvi, kinoyasi, jirkanishi, loqaydligi, befarqligi singari emosional munosabatlarni ifodalab keladi. Kelib chiqishi jihatidan jest va mimika bilan bog'liq ayrim iboralar kishilarning ichki kechinmalarini ifodalash va shu asosda emosional vazifa bajarish uchun xizmat qiladi (Bor, u qo'lini bigiz qilib tashqari eshikni ko'rsatdi. – Chiq bu yerdan!); 3) Ekspressivlik vazifasi. Ibora tarkibidagi fonetik, leksik va ayrim grammatik o'zgarishlar undagi ekspressivlik darajasining kuchayishiga olib keladi: a) fonetik o'zgarish tufayli: yuragi qora – yuragi qop-qora, yuragi oq – yuragi oppoq; b) grammatik o'zgarish tufayli: ko'zi qiymaydi – ko'zlari qiymaydi – ko'zginasi qiymaydi; ko'zining paxtasini chiqarmoq – ko'zlarining paxtasini chiqarmoq; v) leksik o'zgarish tufayli:

ko'zi ochildi – aql ko'zi ochildi, ko'zi to'rt bo'lib – ikki ko'zi to'rt bo'lib kabi⁴. So'zlovchining his-tuyg'ularini ifodalash xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar, so'zlovchi kechayotgan voqea-hodisa idrokida betaraf bo'lib qola olmaydi hamda nutqiy bayonida, axborot uzatishda o'z hissiyotini izhor etadi. Muallifning pragmatik vazifalari birinchi navbatda ma'lum bir hissiy kayfiyatni yaratish orqali shaxsiy munosabatni namoyish qilishdir.

O'zbek tili frazeologik lug'atini tahlil qilish jarayonida o'zida emotsionallikni namoyon etadigan bir qator frazeologik birliklarni o'rganib chiqdik (1.1-jadvalga qarang)

Tadqiqotning maqsadi

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – o'zbek tilidagi frazeologik birliklarda emotsionallikning ifodalanish xususiyatlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, ularning semantik-funksional tabiatini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilab olindi: emotsionallik va hissiyot tushunchalarining tilshunoslikdagi nazariy talqinlarini umumlashtirish; frazeologik birliklarning emotsionallikni ifodalashdagi o'rni va vazifalarini aniqlash; o'zbek tili frazeologik lug'ati materiallari asosida emosional frazeologizmlarni tanlab olish va tasniflash; ularni ijobiy va salbiy semantik guruhlariga ajratib, tizimli tahlil qilish; shuningdek, emotivlikning

⁴ Рашидова У. М. Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили (кўз, қўл

ва юрак компонентли иборалар мисолида): филол. ф. д. дисс. автореф. Самарканд, 2018.

baholash, emosionallik va ekspressivlik funksiyalarini konkret frazeologik misollar asosida yoritish.

Tadqiqot o'zbek tili frazeologik lug'ati materiallari, xususan Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" hamda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar asosida olib borildi. Emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarni tanlashda ularning tarkibida his-tuyg'u, ruhiy holat yoki kechinmani ifodalovchi semantik belgi mavjudligi asosiy mezon sifatida olindi. Tadqiqotda tavsiflash metodi – frazeologik birliklarning semantik-uslubiy xususiyatlarini yoritish uchun; kuzatish metodi – tanlangan birliklarning nutqda qo'llanilish o'rinlarini aniqlash uchun; komponentli tahlil metodi – frazeologizm tarkibidagi so'zlarning emotsional

Tadqiqot metodlari

ma'no yasashdagi ishtirokini ochib berish uchun; kontekstual tahlil metodi – birliklarning matn ichidagi emotsional-ekspressiv vazifasini aniqlash uchun; statistik-tasniflash metodi esa to'plangan frazeologik birliklarni ijobiy va salbiy semantik guruhlarga ajratib, jadval ko'rinishida tizimlashtirish uchun qo'llanildi. Tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda frazeologik lug'at materiallari uzluksiz tanlov usulida ko'zdan kechirilib, emotsionallikni ifodalovchi birliklar ajratib olindi; ikkinchi bosqichda esa ajratilgan birliklar semantik guruhlarga bo'lib tahlil qilindi va olingan natijalar jadvallar asosida umumlashtirildi.

1.1-jadval

Frazeologik birliklar va ular ifodalaydigan emotsional ma'nolar

No	Frazeologik birlik	Emotsional ma'nolar
1.	Betidan zahar tomar	qahr-g'azabi yuz-ko'zida bo'rtib namoyon bo'lar edi
2.	Boshi ko'kka (osmonga) yetdi	behad sevinmoq
3.	Bir baloga yo'liqmoq	ko'ngilsiz, og'ir ahvolga tushib qolmoq
4.	Boshi osmonda	nihoyatda xursand
5.	Bir gapirib o'n kulmoq	suhbat davomida o'zini juda xushchaqchaq tutmoq
6.	Hayratda qolmoq, hayratda qoldirmoq	nihoyat darajada ajablanmoq
7.	Hayratda qolmoq, hayratda qoldirmoq	nihoyat darajada ajablanmoq
8.	Hayratda qolmoq, hayratda qoldirmoq	nihoyat darajada ajablanmoq
9.	Jon-jonidan o'tib ketmoq	ruhan alamli ta'sir qilmoq
10	Ko'kragi tog'day ko'tarildi	xursand bo'lib, benihoya ruhlanmoq

11	Ko'zlaridan qon tomardi	vajohatidan hamla qilib alamdanda chiqish niyati ko'rinib turibdi; o'ta g'azabli holatni qayd etadi
12	Ko'ngli suv bo'ldi	iliq munosabatda bo'lishga moyillik tug'ildi
13	Lab-lunji osildi, lab-lunji osilmoq	ranjiganini, xafa bo'lganini pastki jag'ini quyiyoqqa tushirib bildirmoq

Ushbu frazeologik birliklar asosan insonning ruhiy kechinmalarini, iz-tirobini, ruhiy holatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Leksik-frazeologik birliklar badiiy ijod tarkibida asar g'oyasini kommunikativ hamda hissiy-ta'sirchan tarzda ifoda etish uchun xizmat qiladi ekan, ulardan maqsadga muvofiq va san'atkorona foydalana bilishgina muallif nazarda tutgan ma'no va uslubiy vazifaning nutq madaniyati darajasida talqin etilishini ta'minlaydi. Lisoniy birliklarning kommunikativ va funksional-semantik, semantik-uslubiy "layoqat"ini hisobga olmasdan, ularni asliyatdagi birliklar ta'siriga berilib tarjima tili uchun g'ayritabiiy sharoitlarda qo'llash, aksariyat, tarjima tili madaniyati yo'l qo'ya

olmaydigan birikmalarning hosil bo'lib qolishiga, ba'zan esa ma'no va vazifaning mutlaqo o'zgacha talqiniga olib kelishi mumkin⁵.

Umuman olganda emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar salbiy va ijodiy turlarga bo'linadi.

O'zbek tilidagi ijobiy emotsional quvonch, mamnuniyat, hayrat, sevgi va ruhiy yuksalish kabi holatlarni obrazli ifodalashda tilning semantik imkoniyatlarini namoyon etadi. Ushbu birliklarning shakllanishida milliy mentalitet, xalqning estetik tasavvuri, qadriyatlar tizimi va turmush tajribasi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Ijobiy emotsional frazeologizmlar mazmuniga ko'ra bir necha guruhlariga bo'linadi (1.2-jadvalga qarang):

1.2-jadval

Ijobiy emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar

Emotsiyalar	Frazeologik birliklar
Quvonch va shodlik	Do'ppisini osmonga otmoq (irg'itmoq, tashlamoq), do'ppini yarimta qilmoq, og'zi qulog'iga yetdi, boshi ko'kka yetdi (boshi osmonga yetdi), terisiga sig'may ketmoq, sevinchi ichiga sig'maydi (quvonchi ichiga sig'maydi), quvonchi olamga sig'maydi, qo'yi mingga yetdi, barq urmoq, dimog'i chog' bo'lmoq, chehrasini ochmoq (chehrasi odamlardek bo'lmoq, chiroyi ochilmoq), ko'nglini ko'tarmoq

⁵ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Дарслик.
– Т.: Фан, 2005. – 6.254

	(ko'nglini o'stirmoq), ko'ngli tog'day ko'tarilmoq (ko'ksi ko'tarilmoq), bahri-dilini ochmoq (bahrini ochmoq, dili ochilmoq), ko'ngil ochmoq.
Hayrat va ajablanish	Hayron qoldirmoq, labini tishlamoq, ko'zni qamashtirmoq, ko'ziga issiq ko'rinmoq.

Frazeologizmlarning salbiy emotsiyalarni ifodalovchi qatlami o'zbek tilida juda keng rivojlangan. O'zbek xalqning hayotiy tajribasi, dardu

iztiroblari, kurash va ijtimoiy ziddiyatlarga munosabati aynan obrazli qo'llanmalar orqali ifodasini topgan (1.3-jadvalga qarang).

1.3-jadval

Salbiy emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar

Psixologik holat	Frazeologik birliklar
Affekt va g'azab	Avzoyi buzilmoq, asabiga tegmoq (g'ashiga tegmoq, jig'iga tegmoq, qonini qaynatmoq, acchig'ini keltirmoq, g'azabga keltirmoq, zardasi qaynamoq, jahli chiqmoq, qoni qaynamoq, qahri kelmoq), burgaga achchiq qilib ko'rpaga o't qo'ymoq, zahar sochmoq, ensasini qotirmoq, quti uchdi (g'azablanmoq ma'nosida), og'zi katta, hasratidan chang chiqarmoq, yuzi shamgin bo'ldi (uyalish bilan aralash g'azab), tili bormadi (ichki norozilik), tashvishga solmoq (ko'ngliga g'ashlik solmoq), o'pkangni bos (jahlni susaytirish bilan bog'liq), boshini qayerga urmoq
Qayg'u, iztirob, ruhiy ezilish	Bag'rini ezmoq (yuragini ezmoq, yuragini siqmoq), bag'ri qon bo'lmoq (yuragi qon bo'lmoq, dilini og'ritmoq, xira bo'lmoq), dilida siyohlik, dog'da qolmoq, ko'ngli og'rirmoq, ko'ngli sovumoq, ko'ngli qoldi, ko'ngli o'ksimoq, g'am yemoq, malol kelmoq, ichini tirnamoq (ichini mushuk talamoq, ichini it talamoq), ichini pishmoq, tabiati xira bo'lmoq (ta'bi tirriq bo'lmoq), azob chekmoq (alam chekmoq), nazaridan qolmoq, ko'nglini ozdirmoq, ko'ngli cho'ktirmoq, ko'nglining chigili yozilmaslik.

O'zbek tilida emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar — bu xalqning ruhiy kechinmalarini, estetik qarashlarini, hayotiy tajribasini va milliy mentalitetini til orqali modellashtiruvchi badiiy hamda semantik tizimdir.

Ularning leksik-semantik tabiatini chuqur o'rganish o'zbek tilining emotsional imkoniyatlarini yanada kengroq ochishga, frazeologiyaning lingvokulturologik va kognitiv asoslarini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

O'zbek tili frazeologik lug'atini tahlil qilish natijasida quyidagi natijalarga erishildi. Birinchidan, tadqiq etilgan frazeologik birliklarning katta qismi insonning ruhiy kechinmalarini, iztirobini va turli hissiy holatlarini ifodalashga xizmat qilishi aniqlandi (1.1-jadval). Ikkinchidan, ijobiy emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar asosan ikki semantik guruhga – quvonch-shodlik hamda hayrat-ajablanish guruhlariga – birlashtirilishi mumkinligi ko'rsatildi (1.2-jadval); bu guruhga do'ppisini osmonga otmoq, boshi ko'kka yetdi, dimog'i chog' bo'lmoq kabi birliklar kiradi. Uchinchidan, salbiy emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklar affekt-g'azab hamda qayg'u-iztirob-ruhiy ezilish guruhlariga tasniflandi (1.3-jadval), bunga asabiga tegmoq, zahar sochmoq, bag'ri qon bo'lmoq kabi birliklar misol bo'ladi. To'rtinchidan, tahlil natijalari U. Rashidova ilgari surgan emotivlikning uchta funksiyasi – baholash, emosionallik va ekspressivlik – nazariyasini frazeologik misollar orqali tasdiqladi: xususan, fonetik (yuragi qora – yuragi qop-qora), grammatik (ko'zi qiymaydi – ko'zlari qiymaydi) va leksik (ko'zi ochildi – aql ko'zi ochildi) o'zgarishlar orqali ekspressivlik darajasining kuchayishi aniq misollarda kuzatildi.

MUHOKAMA

Olingan natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi emotsional frazeologik birliklar leksik birliklardan farqli o'laroq, voqea-hodisalarning nomini emas, balki

insonning ichki dunyosini obrazli tarzda ifodalaydi; bu xulosa E. G'oziyevning hissiyot va emosiya tushunchalarini farqlash zarurati haqidagi qarashlari bilan hamohang keladi. Shu bilan birga, tadqiqot A. Hojiyev lug'atida keltirilgan emosional leksika ta'rifini frazeologik daraja misolida kengaytiradi: agar leksik darajada emosionallik alohida so'zlar orqali (masalan, jilmaymoq, ustomon kabi) ifodalansa, frazeologik darajada bu holat murakkabroq obrazli birlikmalar orqali yuzaga chiqadi. U. Rashidova taklif etgan emotivlikning ekspressivlik funksiyasi mazkur tadqiqotda alohida ahamiyat kasb etdi, chunki fonetik, leksik va grammatik o'zgarishlar orqali bir xil frazeologik birlikning emotsional intensivligi oshishi mumkinligi aniq misollarda ko'rsatib o'tildi. Bundan tashqari, ijobiy va salbiy frazeologik birliklarning nisbiy tahlili shuni ko'rsatdiki, salbiy emotsiyalarni ifodalovchi qatlam o'zbek tilida nisbatan kengroq va xilma-xil obrazli vositalar bilan boy, bu esa xalqning tarixiy-ijtimoiy tajribasi, dardu iztiroblari va ziddiyatli vaziyatlarga munosabati bilan izohlanishi mumkin. Shu nuqtai nazaridan, mazkur tadqiqot natijalari nafaqat nazariy frazeologiya, balki lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik sohalarida ham amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki frazeologik birliklarning emotsional yukini aniqlash tarjima jarayonida ham muhim rol o'ynaydi – bu borada Q. Mujaevning tarjima nazariyasiga oid fikrlari ham tadqiqot xulosalarini qo'llab-quvvatlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, til va hissiyot bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan voqelik bo'lib, emotsionallik tushunchasi psixologiya, falsafa, sosiologiya va tilshunoslik kabi turli fanlar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. O'zbek tilshunosligida emosional leksika, emosional gap va uning turlari borasida muayyan nazariy asoslar ishlab chiqilgan bo'lsa-da, emotivlik hodisasining o'zi hali yetarlicha ta'riflanmagan.

Tadqiqot davomida shu narsa aniqlandiki, o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning katta qismi insonning ichki dunyosini, ruhiy holatini va hissiy kechinmalarini ifodalashga xizmat qiladi. Leksik birliklardan farqli o'laroq, frazeologizmlar voqea-hodisalarning nomini emas, balki insonning qayg'u, quvonch, hayajon, g'azab, sevgi kabi ichki his-tuyg'ularini obrazli tarzda ifodalaydi. Bu esa frazeologik birliklarni nutqda emotsional-ekspressivlikni kuchaytiruvchi muhim vosita sifatida namoyon etadi.

Emotivlikning uchta asosiy funksiyasi – baholash, emosionallik va

ekspressivlik – frazeologik birliklar tarkibida turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lishi aniqlandi. Xususan, iboralar tarkibidagi fonetik, leksik va grammatik o'zgarishlar ularning ekspressivlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbek tili frazeologik lug'atini tahlil qilish natijasida emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning ijobiy (quvonch, shodlik, hayrat) va salbiy (g'azab, qayg'u, iztirob) turlarga bo'linishi kuzatildi. Ijobiy emotsional frazeologizmlar xalqning estetik tasavvuri va quvonchli kechinmalarini aks ettirsa, salbiy emotsional frazeologizmlar xalqning hayotiy tajribasi, dardu iztiroblari va ijtimoiy ziddiyatlarga bo'lgan munosabatini obrazli tarzda ifodalaydi.

Shunday qilib, o'zbek tilidagi emotsional frazeologik birliklar xalqning ruhiy dunyosini, milliy mentalitetini va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi noyob til vositasi hisoblanadi. Ularning lingvokulturologik va kognitiv jihatdan chuqur o'rganilishi kelgusida frazeologiya sohasidagi tadqiqotlarni yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Ғозиев Э. Умумий психология. «Университет» нашриёти, Т: - 2002. – Б. 176- 177
2. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Дарслик. – Т.: Фан, 2005. – Б.254
3. Рашидова У. М. Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили (кўз, қўл ва юрак компонентли иборалар мисолида): филол. ф. д. дисс. автореф. Самарканд, 2018.
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.15.

5. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. УзР.ФА, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Тошкент, 2002. – Б. 133.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
7. Султанова, С.Н. (2024). Бадий таржимага ўргатиш фаолиятини самарали амалга ошириш масалалари. *Globalashuv davrida filologiya fanlarini o'qitishning dolzarb muammolari (mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy anjuman materiallari)*, 995-998.
8. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 б.
9. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: монография. – М.: Гнозис, 2008. – 416 б.
10. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологияси. – Тошкент, 2019.
11. Djalaletdinova F.T. (2026). THE ROLE OF THE FABLE IN UNDERSTANDING THE TRUTH OF LIFE. COLLABORATIVE INNOVATION FOR GLOBAL EQUITY AND SUSTAINABLE FUTURES, 79-83
12. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараққиёти: монография (2-нашр). – Самарқанд: СамДУ нашри, 2013.
13. Komilovich, R. A. (2026). Nosir Al-mutarriziyning “Risalatun fin-nahv” asarida so ‘z turkumlari tasnifi va ulurning lingvistik mezonlari. *Innovation and development*, 4(5), 339-343.
14. Газиёва, М. Т. (2017). The use of ICT in teaching and learning the foreign language to prevail the problems in mixed ability groups. *Молодой ученый*, (51), 269-270.
15. Saparova, D. M. The role of hyperbole in expressive and character-building functions in literature: a case study of matilda. *International Journal of Political Sciences and Economics*, 5(4), Germany. 2026. 169-170 <https://doi.org/10.55640/>
16. Toshmatova, S.A. (2025). The notion of motivation: extrinsic and intrinsic motivation. *International conference on multidisciplinary sciences and innovations (ICMSI)*, 132-134.
17. Xolmatova, M. I. (2025). The role of literary translation in promoting intercultural communication *Iqro journal (Issue 01)*, 1595-1597.
18. Toshmatova, S.A. (2024). Exploring Individual-Psychological Approaches to Enhance Motivation among EFL Students. *News of the NUUz*, 1. 208-209
19. Кодирова З.З. (2025). Нейролингвистические механизмы восприятия англоязычных аудиоподкастов при формировании навыков аудирования. *Журнал гуманитарных и естественных наук*, 28 [1], 5-14.

20. Oripova S.N. The Method of Representation in The Short Story and The Image of The Rebellious Person CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES 10 VOLUME: Vol.07 Issue 06 2026 Page: - 10-15
21. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. The Light of Islam, 3, 39-47.
22. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. Мировая наука, (6 (15)), 61-63.
23. Хужаев, М. И. (2018). АҲМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In Инновационные подходы в современной науке (pp. 177-182).
24. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. Экономика и социум, (1 (116)), 235-239.